

AMIRE AZ EMBER HASZNÁLHATÓ

ALEKSANDAR TIŠMA

A németek keleti előretörése, amely 1941 áprilisában érte el Újvidéket, illetve a Bácskát, Sepp Lenart személyében már ugyanazon év telén megfelelő szószólóra talált Króneréknál. Mint Króner Rézi öccse, szabadságos katonaként került a házba, miután megjárta az orosz frontot, s mivel egykettőre elment a kedve, hogy vadonatúj fekete csizmáit a néptelen, sáros utcákon sétáltatva, édesanyjánál, falun töltse szabadsága napjait. Amit azonban leginkább hiányolt a faluban, az a méltó hallgatóság volt. Mert a csaták hevében hányszor, de hányszor maga elé képzelte, hogy mesélgeti majd élményeit, de nem ám hatvanesztendő édesanyjának, aki — miközben apró könnyecseppek gördülnek le ráncos arcán — úgyis csak sóhajtozni meg sópánkodni fog, ahelyett, hogy, megcsodálná fiát, és nem is a gyanakodva sandítgató, hájas parasztnak, akiket legfeljebb az érdekli majd, hogy ott Oroszországban, ahonnan jött, milyenek a házak és az istállók, a jószág és a csűrök. Maga Sepp világlátésében nem volt igazi paraszt; amikor apja nélkül maradt, az engedékeny édesanya és a nagybácsi mellett, aki mindenféle praktikával egyikezett kitúrni őt a család földjéről, egészen fiatalon, akárcsak Rézi nővére, állásba lépett, beállt inasnak a helybeli zsidó szatócshoz. Talán éppen Cháim Salamon, ez a szőke szakállas, ijedt zsidó lett volna az az igazi, akinek kiteregette volna a hódítás közben szerzett katonaelményeit, megmutatta volna, mi lett belőle, ily módon véve elégtételt a pofonokért meg a nehéz munkáért, amiből inaséveiben és fiatal segédkorában jócskán kijutott neki Cháimnál. De amikor hazajött,

* Részlet a szerző NIN-díjjal kitüntetett azonos című regényéből. A regény értékelését januári számunkban közöltük.

megtudta, hogy volt főnökét és huszonkét éves fiát — egyébként Sepp évfolyamtársát és visszájára fordított, torz, mert irigyelt, eszményképét — lelőtték a magyar csendőrök az azokban a hetekben kezdődött egyik tisztogatási akció során. Cháimné pedig, miután eltemette őket, nővéréhez költözött a városba, otthagván a lelakolt házat és boltot. Sepp Lenart napokig kerülgette ezt a házat, részvét és kíváncsiság keveredett benne, kifaggatta a legközelebbi bolt felé tartó, valamikori vevőket, hogy s mint végezte a gazdája, pontosan hol, mindjárt meghalt-e, amikor lövés érte, s hogy kiabált-e, továbbá, hogy mit csinált a fia — összehasonlítva magában a hallottakat a fejében elraktározott saját tapasztalataival. Amikor már semmi újról nem értesülhetett, összecsomagolta kis kofferjét, és elutazott Újvidékre, Krónerékhoz. Elővigyázatosságból a faluban nem jelentkezett ki, meg nem is szólt senkinek, hová megy. Mégis, a beavatottak szűk körében nem kis megrökönyödést keltett: SS-katona zsidó házban! Króner üzletét akkor már elkobozták, az irodában vitéz Ármányi Miklós kormánybiztos ült, akinek a tulajdonos csak fizetetlen beosztottja volt; az élet csupa bizonytalanság lett, a környékbeli falvakból hírek szállongtak a zsidók meg a szerbek legyilkolásáról, az ablakon túl révedő tekintet, a vásárlók hajdani nyüzsgése helyett, csak az udvar tátongó ürességét nézhette, mintha pestis pusztítana a városban. De erre az udvarra most, fittyet hányva a fagynak, Sepp Lenart állt ki reggelente, magas, szikár, inas természetével, szabályosan körbenyírt, szőke hajával, koponyájához lapuló, apró fülkagylóival, katonanadrágban, ingben, csizmában, és reggeli tornáját végezte. Mindenekelőtt háromszor körülfutotta az udvart, majd az egyik végében vigyázzba vágta magát, s megfelelő szüneteket tartva, guggaló-, kéz- és lábgyakorlatokat meg törzshajlítást végzett, és úgy forgatta a fejét, mintha dróton rángatnák. Aztán a konyhában reggelit kért nővérétől, s közben nagy fújtatva eldicsekedte, milyen jól esett neki a mozgás, majd részletesen elmagyarázta (ahogyan a katonaságnál megtanították), hogy ez vagy az a gyakorlat melyik testrészünknek vagy szervünknek tesz jót, s egyúttal megróttá testvérénjét, hogy a gyerekeit, mármint az unokaöccsét és az unokahúgát, nem szoktatja hasonló erőfeszítésekhez, hanem lustálkodni hagyja őket, ily módon puhányként kezdik napjaikat, aminek csak kárát látják majd az életben. Úgy beszélt róluk, mint aki megfélemedezett származásukról, amely pedig — a fajvédelmi törvény kényszere folytán — amúgy is alacsonyabb rendű életre, rabszol-

gasorsra ítélte és a korai, erőszakos halál útjára taszította őket. Mintha nem is félzsidók, hanem fajtisztá német árják volnának, akik maholnap az ő nyomdokaiba lépve, fegyvert ragadnak, holnapután pedig — ha eljön a béke ideje — nekigyűrköznek az új Európa felépítésének. S valóban, meghasonlott énjének egyik felével, azzal, amely, a józan megfontolást félretéve, nővére házába űzte, Sepp Lenart így is érezte ezt. Amikor isten háta mögötti falujának agytompító sötétségéből elit német kötelékekbe került, lelkesen magáévá tette azt a tanítást, amely — akárcsak hajdanán a lovagi kard puszta érintése — a világ urává ütötte őt az eleve elrendeltetés jussán; ámde éppen azért, mert tökéletesnek tartotta, annak még a gondolata sem férközhetett hozzá, hogy ez a tanítás valaki hozzá közel állót is sújthat. Márpedig Verát és Gerhardot hozzátartozóinak érezte, hiszen, legényember lévén, jómaga gyermektelen volt, de azért is, mert nyomorgó gyermekkorának egyik dédelgetett emléke volt az a büszkeség, hogy a nővére gazdag kereskedőhöz ment férjhez, még ha zsidóhoz is. Zsidónak lenni, az ő szemében, hozzá hasonló idegent jelentett Jugoszláviában, de — mert a zsidóság nem kötődött egyik országhoz sem — önnön fajtájánál mozgékonyabb és találékonyabb emberfaját is. A Cháimnál töltött évek, a nála tanultak és a tőle kapott sok verés csak alátámasztották a félelmetes fölényről alkotott fogalmát, az SS kékű kaszárnya pedig csupán hozzátett a kép sötét, szigorú tónusához, mit sem módosítva a lényegen. Amit most észlelt, az tisztelettel elegy félelem, irigységgel elegy gyűlölet kettőssége volt. De amikor annyira zsenge korú vérrokonaira, nővérének gyermekeire esett a tekintete, a gyengédebb érzelmei kerekedtek felül, s reggelente alig várta, hogy felöltözve, ébren lássa őket, igaz, leginkább azért, hogy lehordja őket a kései kelés megamiatt, hogy elmulasztják a reggeli tornát a tiszta levegőn. Ez volt az egyetlen okítás, amelyet kellő meggyőződéssel ki tudott ötleni és a gyerekek lelkére kötni. Különösen Gerhardhoz vonzódott, aki sovány, de izmos természetével, szőke hajával, keskeny, beesett arcával, rövid, egyenes orrával különben feltűnően hasonlított is rá. Gerhard mintha természetében is leginkább erre a meggyőződéses katonára ütött volna, éppoly kevés érzéke volt a körütekintést igénylő pepeselő munkához, emiatt aztán soha be nem szagolt az édesapja irodájába, viszont a virtus, a fölény és az erő fitogtatása mérhetetlen tisztelettel töltötte el. Abban az időben, már mint érettségizett gimnazista, aki azonban zsidó mivolta miatt nem folytathatta ta-

nulmányait, amit különben nem is nagyon bánt, Gerhard nagyban pusmogott néhány sorstársával, hogy még mielőtt munkaszolgálatra vinnék őket, átszökjenek a Dunán, a partizánokhoz; Sepp Lenart megérkezése, úgy tűnt, amilyen váratlanul, annyira kapóra is jött, hogy meggyorsítsák a vállalkozás végrehajtását. Amikor barátainak, Schlézinger Ferinek és a Karaulic fivéreknek jelentette a nagybácsi érkezését, Gerhard azon melegebben azt indítványozta, hogy öljék meg a katonát és szerezzék meg a fegyverét, mert akkor a megszállt területről való szökésüket mindjárt hőstettel kezdik. Olyan vonzó ötlet volt ez, és ráadásul Gerhard is a közvetlen célra összpontosító lényének egész szenvedélyességével tudta fejtegetni, hogy a baráti kör tagjai közül eleinte senki sem tudott ellenállni neki. Ezért az eszeszista újvidéki vendégeskedésének első napjaiban a fiúk szüntelenül csak azt tervezgették, hogyan fognak végezni vele. A Karaulic fivérek és Schlézinger külön ebből a célból és egy olyan időpontban, amikor tudták, hogy a nagybácsi otthon lesz, meglátogatták Gerhardot, hogy megismerkedjenek a katonával, szemrevételezzék, úgyszólván mértéket vegyenek róla, mert éppen ilyenformán méregették, amikor szobáról szobára járva Sepp éppen hátat fordított nekik. Revolvere, a tokjában, ott lógott az előszoba fogasán, a sapkája alatt és Króner Róbert sötétszürke felöltője meg kalapja társaságában. A fiúk szeme gyakran odaröppent, hogy aztán sokatmondó pillantásokat váltanak egymással. A saját revolverével löjék le? Vagy pedig patkányméreggel étessék meg, amelyet észrevétlenül az ételébe kevernének, vagy pedig orvul, egy tördőfessel intézzék el, miközben így sétifikál közöttük? Miután ez utóbbi megoldás mellett döntöttek, mint amelyik a legkevesebb zajjal és feltűnéssel jár, a hulla eltüntetésének kérdése merült fel. Ekörül is számos indítvány hangzott el, hogy végül is Gerhardé kerekedjen felül, mely szerint a katonát feldarabolják, és elásnak a pincében. De ott meddig maradhat észrevétlenül? S egyáltalán, ha egy szabadságos katona nem tér vissza az egységébe, mennyi időre van szükségük a hatóságoknak, még abban az esetben is, ha nem volt szabályosan bejelentve, hogy megállapítsák, hol, merre járt, és felelősségre vonják az eltűnt titkos házigazdáit? A vitákban végül oda lyukadtak ki, hogy még ha négyüknek sikerül is idejében kapcsolatba lépni a partizánokkal és átszökni, a Króner családot, de minden bizonnyal a többiek családját is, utolérné a megtorlás, és ezen az apróságon megbukott az egész terv. A nagybácsi tehát életben maradt, hogy továbbra is ott cirkáljon

a zsidó kereskedőház szobáiban, mit sem sejtve arról, mekkora veszélyben forgott. Gerhard pedig, mindezek után, más szemmel kezdte figyelni; arcát a karjára hajtva, melyet lustán keresztbe vetett az asztallapon, szívesen elidőzött vele a délelőtti üres órákban, amíg az édesanyja és a cseléd a főzéssel volt elfoglalva, az apja az irodában ült, Vera pedig pomádékkal piperázta magát. Maga is észrevette, mennyire hasonlít a nagybátyjára; felfigyelt erre a hasonlóságra, amely annál több: önmaga felnőtt formájának előrevetítése volt. Sőt talán jövődő foglalkozásának is a tükörképe, mert Sepp Lenart pontosan az volt, ami Króner Gerhard szeretett volna lenni: vagyis fegyveres gyilkos. Heves kíváncsisággal faggatta nagybátyját a katonaeletről, a menetelésekről, az ütközetekről, a sebesülést kísérő érzésről, majd arról, amit gyilkolás közben érez. Sepp válaszolgatott neki, de nem szívesen, nem úgy, mintha valaki idegen, sőt gyűlölt személy állt volna előtte, mert tudta, milyen borzalmak és megkísértések óráit idézi meg, csupa olyan érzéseket, amelyek túlon túl erősek egy ilyen zsenge ifjú számára, amilyen az unokaöccse. A háború véres jelenetei helyett inkább a tréfás eseteket vette elő, hogy például milyen félreértések akadtak az ukrán falvak lakosságával, mert nem értették a nyelvüket, vagy hogy is volt az a dolog a lányokkal, akik — mivel éhesek voltak — suttyomban bejártak a külön erre a célra fenn tartott kunyhókba, hogy lefeküdjenek a katonáknak egy-egy doboz konzervért vagy tábla csokoládéért. Gerhard, bár undorítónak találta az effajta hencegést, mégsem rótt fel nagybátyjának; hasznosabbnak találta, ha helyeslést színlel, hogy minél több részletet kicsikarjon tőle Oroszországról is, amelytől a háború kimenetele függött, meg a német hadseregről is, amelynek túl kell járni az eszén, és amelyet le kellett győzni. Különben ő is kettős érzelmi viszonyban volt a nagybátyjával, mert amellet, hogy a fennhéjázása taszította, ugyanakkor magához közel állónak érezte őt is, meg a felfogásait is. A megszállás, annak minden korlátozása és megaláztatása ellenére, neki is meghozta az első szerelmi tapasztalatot, mégpedig egy tartalékos szolgálatba hívott magyar ember feleségével, aki ott lakott a szomszédságban, és a légítámadások idején a Krónerék pincéjébe járt le, mert azt biztonságosabbnak találta a sajátjukénál. Lágy húsú, megszeppent asszony volt, kerek, fekete szemekkel, patkó alakban legörbült szájjal, aki már az első bombák távoli becsapódásakor reszketve simult legközelebbi szomszédjához — ez pedig Gerhard volt —, és megengedte neki, hogy

kezével a keblébe túrjon; attól fogva a nap bármely szakában Gerhardnak csak meg kellett zörgetnie a két házat elválasztó deszkakerítést, és az asszony hamarosan megjelent a kapuban készen arra, hogy lemenjen vele a pincébe. Ezt az ügyet, amelyet különben a házbeliek előtt titkolt, azoknak a vége-hossza nincs, lusta beszélgetéseknek egyikén, amelyet az elcsendesedett lakásban folytattak, Gerhard elmesélte a nagybátyjának, nem tudván ellenállni a kísértésnek, hogy aljasságra aljassággal feleljen. Így aztán közöttük most már nem volt titok, kivéve Seppnek mint gyilkosnak a tapasztalatait, és Gerhardnak azt a szándékát, hogy maga is gyilkoljon. De amíg Gerhardt a maga titka nem feszegette, mert megosztotta barátaival, Sepp Lenart lázasan keresett valakit, akinek — ha már unokaöccsének nem — kitálalhatna. A délelőttöket rendszerint otthon töltötte az udvaron vagy a szobákban ténferegve, az ablakban bámészkodva, vagy a házbeliek közül beszélgetésbe elegyedve valakivel, de ebéd után (a nővére külön tálalt neki a konyhában, mint valami szolgának), nos, ebéd után, felöltözött, gondosan megborotválkozott, pedig dehogyis kellett minden nap borotválkoznia, a tükör előtt megigazította a sapkáját, de úgy ám, hogy az alacsony homlokába húzott sapka csúcsa pontosan egy vonalba kerüljön a szemöldökráncával, felcsatolta a revolverét, és sétálni ment. Képes volt órák hosszat gondtalanul sétálni, s közben észre sem vette, hogy minél messzebbre kerül, annál nehezebben hajlik a bal lába, amelybe golyót kapott a fronton. Rendszerint még útközben, tehát igen korán, megvette a mozijegyet, s aztán megnézte az első vagy a második délutáni előadást. Utána beült valamelyik vendéglőbe, ételt rendelt, öt csevapcsicsát vagy más kisadagot, mert — noha már megéhezett — veleszületett, javíthatatlan fukarsága nem engedte, hogy katonaszoldjából nagyobb összeget szánjon olyasmire, amit néhány órával később ingyen megkap a nővére konyháján. Ami az italt illeti, abban már nem volt ilyen szigorúan önmegtartóztató. Elnézte a vendéglőbe belépő, fiatal embereket, kettesével, hármasával jöttek, köztük katonák is, de neki egyformán ismeretlenek voltak mind. S ahogy viselkedtek ezek a vele egyívású társak: gátlástalanul, hangoskodva, sőt, Seppnek úgy tetszett, még nála is magabiztosabban és szabadabban. Meglehet azért, mert városiak, idevalósiak vagy más, hasonló városból valók, akik megszokták, hogy a felesleges ruhaneműt levesésék és fogásra akasszák, hogy cigarettát vegyenek elő a tárcájukból s halkán adják fel a rendelést a kiszolgálólányoknak, akik étlappal

a kezükben mélyen az asztal fölé hajoltak. Sepp vágyott rá, hogy közel kerüljön ezekhez az emberekhez, vagy legalább a kiszolgálólányokhoz, ám amikor netán megszólított valakit, kiderült, hogy olyan jelentéktelen dolgot mondott, hogy arra nem lehetett másképp válaszolni, mint egy szórakozott félmosollyal. Mégsem hagyta el a remény, hátha akad valaki, aki hajlandó lesz összemelegedni vele. Ezért maradt, és lassacskán szopogatta a sörét, amelyből aztán újra meg újra rendelni kellett. Az ital fokozatosan elbódította, lelki szemei előtt megjelentek azok a háborús jelenetek, amelyekben övé volt a hatalom, s amikor idáig jutott, úgy pillantott körül a termen, mint akit kicseréltek. Elkéseredetten nyugtázta magában, hogy mindezeknek az ügyeskedő városi embereknek, akik őt észre sem veszik, talán sohasem voltak az övéhez hasonló, izgalmas élményeik, mi több, meg sem ütnék az alkalmasság mértékét. Kapatos volt már. Lassanként mindenki eltávozott, elment ki a babájával, ki a megbeszélte murira vagy egyszerűen a dolga után, egyedül ő ült még az asztalra könyökölve, kihúzott háttal, gondosan megborotválkozva, rezzenéstelen szemmel, dermedten. A pincérek eléje tették a számlát, ő pedig dühöngött a borsos cechen, s homlokáncolva, botladozó nyelvvel utánaszámolt, majd fizetett, de borra való nélkül, mert meg volt győződve, hogy úgyis becsapták. Fölcsatolta a derékövet, fejébe nyomta a sapkáját, úgy, hogy a tenyere élével ellenőrizte, a helyére ült-e, végül pedig döngő léptekkel, de ügyelve rá, nehogy észrevegyék a dülöngélését, elhagyta a vendéglőt. Hazaindult. Ment az elnéptelenedett, zimankós utcákon, kitérve egy-egy hazafelé siető járókelőnek, szerelmespárnak, házaspárnak. Széledezett a város, eltakarodott, bepréselődött a házakba, hogy aztán békésen szunnyadozzon a falak, az elsötétített ablakok mögött. S Lenart úgy érezte, semmi meg nem bolygathatja ezt a nyugalmat, tespedtséget, ezt a közönyt óiránta, aki — most már valóban nehézkesen, koloncként húzva a lábát — itt botorkál a falakon kívül. Ezt semmi sem zökkentheti ki nyugalomból, a változásnak semmiféle vágya, semmiféle háború, semmiféle öldöklés. Valami kellemetlen előérzet azt súgta, hogy a városok átvészelik a mézárásokat; hogy lakosaik közül akárhányat állítanak is gépfegyvercsövek elé vagy intéznek el tarkólövessel, holnap, ha a katonaság abbahagyja véres és fáradságos munkáját, még mindig elegenden maradnak ahhoz, hogy újból elterpeszkedjenek azokban a házakban, hogy aludjanak, fűtsenek, főzzenek és mossanak és takarítsanak, vagyis csupa olyan békebeli dolgot műveljenek,

amelyek elvonják az életerőt a győzelemért való harctól. Őlni szeretett volna, türelmetlenül, mindjárt; s járás közben himbálódzó keze görcsösen vonaglott a vágtyól, hogy valakinek a nyakára szoruljon, a mutatójja pedig meg-megremegve kereste az engedelmesen rugózó ravaszt, hogy meghúzza. De hát itt nem volt szabad lőni. Lőni csak parancsra szabad, nagy ritkán, mert csata a fronton is ritkán adódik, főleg csak menetelnek, kocsiznak, táboroznak, de ha lőnek is, igencsak a semmibe lövöldöznek, anélkül, hogy tudnák, kire, s csak akkor, amikor az ágyúk és a gépfegyverek előbb szétverik az ellenség testekből rakott sáncát, s egészen ritkán a szemtől szemben álló, eleven emberhúsba, mint például Dubnában, mint például Vorjanszkban. Szeme előtt ismét megelevenedtek a gyilkolásnak azok a képkockái, ám ezúttal elmosódva, küszködve velük, mert mindegyre szertefoszlatták őket az útközben támadt kételyei, és Sepp úgy érkezett a neki éjjeli szállást nyújtó ház elé, hogy jócskán megcsappant benne a tapasztalt gyilkos magabiztossága. Kizárta a kaput, majd a lakás bejárati ajtaját, s beleborzongva abbeli reményébe, hogy beszédtársra talál, végigbotorkált a szobákon. Mindenki aludt már, a nővére és a gyerekek is, egyedül Króner Róbert virrasztott a szobájában. Így szokta. Amikor a többiek nyugovóra térnek, meghallgatja a londoni rádiót, de most rossz híreket hallott: a német hadsereg előrenyomult Oroszországban, Afrikában, Angliát sorozatos légitámadások érik, Amerika még mindig nem lépett háborúba. Kikapcsolta a rádiót, de nem volt ereje hozzá, hogy levetközzék és a paplan alá bújjon, mert jól tudta, hogy kínzó gondolatai úgyszemint engedik aludni, maga a fekvés pedig a sírgödörre fogja emlékeztetni, amely olyan fenyegetően tátong előtte és családjá előtt. Ilyen hangulat közepette Sepp Lenart megjelenése valóban kísértetiesen hatott. Mintha maga a bakó, legsötétebb látomásainak ítéletvégrehajtója, a borzalom, az embertelenség, a vérszomj megtestesítője lépett volna be az ajtón. Kiborotvált arca világított a villanyfényben, szöghaja rendszeren felstuccolva szűk koponyája és lapuló füle körül, a sapkája mélyen a szemébe húzva, ezüstösen csillogó válldíszek, feketéllő csizmák, feszes zubbony. Ugyanakkor az egyenruha alól sógorának jól ismert vonásai rajzolódtak ki, amelyek annyira hasonlítottak feleségének arcvonásaihoz és szinte megtévesztésig azonosak voltak a fia vonásaival. Mindez még csak tetézte az egész jelenet kísértetieségét. De hát maga Króner is olyan volt Sepp szemében, mint egy megelevenedett látomás. Ahogy ott ült a lámpa fénykörében, zsidós arcával, hosszú, hajlott orrával, kreolos, száraz

arcbőrével, csendes higgadságban, mozdulatlanul, a bánat árnyékával fekete szemében, készen arra, hogy fejét a kés alá hajtsa vagy odaforduljon a fegyvercsőnek, olyan volt, mintha már nem is élne. Körülötte pedig ott szunnyadozott a szoba, élettelenül maga is, lévén tökéletes hasonmása annak az embernek, aki lakott benne. Csupa sötét, csupa barna tónus, akárcsak a gazdája, megfeketedve az agyonhasználtságtól, egy alvásra megvetett heverővel a szegletben, rajta felhajtott sarkú paplannal, amely alól, vicsorító fogakként, kivillant a fehér párna és a fehér lepedő. A heverő mellett a rádió állt, kerek, sötét folttal a hangszóró szövetén, melyet a sok-sok éven át áramló hang pingált oda, a háttérben pedig, a fal egész szélességét könyvespolc foglalta el, megrakva könyvekkel, amelyek komolykodva néztek a világba aranynyomatú latin és gót betűs címeikkel, híres írók neveivel, akikre Sepp már csak homályosan emlékezett az iskolából. Idegen, megközelíthetetlen világ ez, amelylyel hosszú, éveken át kell viaskodni, hogy megértse, s amelyet türelmesen, egy egész életen át kell építgetni, hogy megteremtse az ember. Itt minden tárgy harmonikusan illeszkedik a másikhöz, semmilyen változás nem múlhatik el észrevétlenül, mindennek megvan a maga végérvényes helye, itt még a halál sem tudna semmit megbolygatni. Elfogódottan rángatva a vállát, halkan engedélyt kért a sógorától, hogy leülhessen. Amikor megkapta, elpanaszolta, hogy ma sem szórakozott valami jól a városban, hogy szabadsága kellemes élmények nélkül, örömtelenül telik-múlik, s emiatt, merészen általánosítva és homályosan, a városi népséget okolta. „Eltaszítanak maguktól, mindenki”, mondta szakadozottan, nehezen fejezve ki magát. „Mindenki szökik előlem, nem smakkol nekik egy asztalnál ülni Sepp-pel, a véres kezű legénnyel.” Sovány nyakán jól látszott le-föl sétáló ádámcsutkája. „A véres kéz itt nem kívánatos. Itt a fehér, finom, úri kezeket szeretik, a szép viselkedést, a jó modort. De azt senki sem kérdezi, tudja-e Sepp, mi az illem, volt-e alkalma az életben, hogy megtanulja, mi a jó modor. Maga tudja”, fordult Krónerhoz, akit tegezett, „legalább maga tudja és tanúsíthatja”, hajtott a fejét rimánkodva, „kicsoda Sepp, és hogy mi minden ment keresztül. A zsidó hidra”, sziszegte a foga között részint azért, mert észbe kapott, hogy az alvó ház miatt nem hangoskodhat, részint pedig mert felindultságában, melyet jócskán tompított a rézszezség kábulata, megértette, hogy végtére is egy zsidónak mondja mindezeket. „A zsidó hidra Cháim Salamon kereskedő képében tekeredett Seppre, hogy összeroppantsa és lerántsa őt Mammon isten,

a pénz mocskos istene, a Wall Street, Jeruzsálem, a rabbi istene szolgálatának sarába. Az égből azonban alászállott a germánság géniusza, a keresztényi tisztaság szőke angyala, hogy megmentse Seppet. Ő volt az, aki fegyvert adott a kezébe, s azt mondta: Őlj! Ahogy a Szentírásban meg vagyon írva: Szemet szemért, fogat fogért. Minden korgó gyomrú németért, minden német nőért, akit a szőrös zsidó megbecstelenített, száz zsidó és bolsevik fizessen az életével, száz kisasszonykájuk hemperegjen a katonapriccseinken! Rajta, Sepp, ébredj föl, szól a riadó. Öltözz be az egyenruhádba, oda, ahol már ki van ásva a sírgödör, de sírgödör ám, akkora, mint ez az egész ház, százharminc fiatal zsidó ásta reggeltől éjjelig, s ezek az ifjak most ott térdelnek az árok szélén, minden oldalról vakító fényszórók világítják meg őket, és akkor, a sötétben ásító árkon túl, a háttérben, leugrálunk a teherautókról, majd szabályos rendben leereszkedünk a gödörhöz, az ott térdeplők háta mögé. Vezérszóra, mi csőre töltünk; vezérszó harsan, s mi a fiúk tarkójához támasztjuk a fegyvert. Lövés, és ők egy hang nélkül lehemperednek a gödörbe. Miközben ismét csőre töltünk, a fényszórók előtt száz meg száz másik zsidó, zsidó nő, zsidó gyerek jelenik meg, lassan vonulnak előttünk, mint amikor láncszemeket morzsol az ember ujja. Szóval ők mennek, mi csattogtatjuk a puszkazávért, lessük, kinek melyikük jut, mert az lutri. Megeshet, hogy imát mormoló aggastyán kerül elébed, de az is, hogy állati erőből duzzadó fiatal ember vagy egy gyönyörű asszony, gyönyörű lány, barnára sült, puha hús, mint a pecsenye, vagy valami gyerkőc, aki még semmit sem tud, hanem egyre csak azt kiabálja: bácsi, bácsi, aranyos bácsi, ne bánts! De te azért csak lösz, mindegy, ki van előtted, érzed ennek az életnek, ennek a halálának, a rándulásának, érzed, hogy minden golyóddal egy-egy piszokfészket, mocsokfoltot takarítasz el a föld színéről, hogy megtisztogatód a földet ezektől, a férgektől, a romlottságnak ezektől a zsírdugóitól, ezektől a csúszómászóktól, minden hájjal megkent gazfickóktól, akik sötét üzelmeikkel meg akarták rontani a német fajt, és a németiséget is a pusztá anyagelvétség szolgálivá akarták alacsonyítani. De amikor olyan végtelenül sokan vannak, sógor, olyan töméntelen sok van belőlük! Meg tudja érteni, hogy van az, amikor végtelenül, túlságosan, túlságosan sok van valamiből? Még a jóból is megárt a sok, nemde? Például, amikor a jó, ízletes ételből is túl sok van, na és megfekszik a gyomrát, nem is a gyomrát, a szívének fekszik meg, a mellét, hogy nem kap levegőt, a szemüregét a szemhéja alatt, — meg tudja érteni? Nos, így érzi magát az ember,

amikor egész éjszaka öldököl. Tak-tak! Tarkólövés. Előbb álló helyzetben. Később aztán le muszáj guggolnia, annyira elfárad a lába. S akkor rájuk parancsolunk, hogy ők is guggoljanak le. Utána aztán reszketni kezd a keze az embernek. Úgy érzi, sohasem fogy el ez a hús, amely a gödör széléhez érkeve, a csontjaival, cipőtalpaival, sóhajtásaival zörögve, csuszogva úgy halad el a szemed előtt, mint egy lánc, amíg a puskád elé nem áll az, aki neked van kiszemelve. S akkor lősz, mások is lőnek, de a torkolattüzek fényében látod, hogy odalent a gödörben mozognak azok a testek. Az ember ilyenkor nem tudja, hogy csak a szeme káprázik-e vagy tényleg úgy van, mármint, hogy nincsenek jól agyonlőve, és majd mindjárt kibukkannak, kimásznak a gödörből, előjönnek ide a reflektorfények elé. Előbb csak az ujjaik, a kezük bújik ki, aztán megjelennek a véres arcok is. Egy karmozdulat a testüket is a földhányás tetejére veti, térdüket megvetik majd az árok szélén, és négykézláb, mint a gyíkok, kimásznak belőle. Mit csinálunk akkor? Erre az ember, félelmében, egyszerűen a gödörbe tüzel, majd meg sem várva, hogy a lánc, a sor, megállapodjon, belelő az elsőbe, aki a gödör szélén elébe került, végül pedig válogatás nélkül összevissza lövöldözik. Lövi mind, aki csak odatartozik ahhoz az undok fajzathoz, amelyet azért hoztak ide, hogy elpusztuljon. De ennek vége-hossza nincs, érti, nem akar vége szakadni, s amikor pirkadatkor a teherautó visszaviszi a városba, az ember ott látja azokat a házakat, beleborzong a gondolatába, hogy azok továbbra is hemzsegnek a férgektől, s hogy egyszerűen képtelenség kiirtani őket.” Kérlelve nézett Krónerra, vigasztaló szót remélve tőle. Hogy majd azt mondja: „Nem, nem, tévedsz” (ő ugyanis, mivel még mint gyerkőcöt ismerte, tegezte Seppet), „egy napon mégiscsak kipusztulnak.” Króner azonban némán ráfűggesztette a szemét, simára fésült, fekete hajának határa alatt körös-körül borsószem nagyságú verejtékcseppek gyöngyöztek dudoros homlokán, mint valami töviskoszorú. Zihálva lélegzett, majd-hogynem nyögdécselt. Az imént hallott történet olybá tűnt neki, mint a libércnyomás, mint egy őrült agyréme. Az őrült pedig Sepp Lenart, a sógora, mert ha nem az volna és ha a történetben, amelyet előadott, egy szemernyi igazság is van, akkor a világ gabalyodott meg, amit Króner mégsem tudott elhinni, mert úgy érezte, hogy jómagam is része még ennek a világnak. Ezért, amint lehiggadt, úgy tett, mintha elhinné a hátborzongató történetet, s ahelyett, hogy cáfolni próbált volna, amit pedig Sepp annyira áhított, új meg új részletek felől érdeklődött, hogy aztán — ha azok valótlanságoknak

bizonyulnának —, segítségükkel leleplezze a hazugságot. Megkérdezte, hogy volt ez meg az, hol is feküdt pontosan az a gödör, milyen távolságban a várostól és melyik irányban, megkérdezte, milyen fajta lőszert használtak a katonák és mi módon érkezett az utánpótlás, kaptak-e kosztot, mivel oltották szomjukat, ki hantolta el a halottakat. Sepp azonban gondolkodás nélkül, félvállról és rosszkedvűen válaszolgatott, úgy, mint aki rossznéven veszi, hogy a beszélgetés eltér az őt gondba ejtő lényegtől. Ekképpen az esztelen történet nemcsak hogy nem nyert cáfolatot, hanem még ki is kerekedett, és való igazságként összefüggő egésszé állt össze. Krónert új borzadály kerítette hatalmába, a valóság borzadálya, amely olyan volt már, mint egy rossz álom. Szökni, de hová? Figyelemmel kísérte a háború alakulását, s ebből ítélve szilárdan meg volt győződve, hogy a németek úgyis veszítenek a végén, de most rádőbbsent, hogy az örületnek e mindent eltipró gépezetétől ez őt nem menti meg. Az örület már szedi áldozatait — Sepp a hírmondója —, és holnap már ráveti magát erre a városra, az ő otthonára. Lázasan gondolkodott, hogyan lehetne útját állni. Ha felkelés törne ki? — tűnődött kiutat keresve, s elképzelte, hogy egész Újvidék, mindenki, aki veszélyben van, felkel és fegyvert ragad, vagy ha nem fegyvert, hát kaszát-kapát, ha nincs egyebe, és rajtaüt a gyilkosok kaszárnnyáin. Ha mindenki így tenne, ha csak minden második-harmadik megtenné, mondjuk, minden húsz és ötven év közötti egyén, egyszerűen, mert azt a felnőttkorával járó kötelességének érzi, amint-hogy amaz a másik, az ellenfél, ugyanezt muszájból teszi, akkor a felkelés biztosan sikerül. Akkor neki jómagának, Króner Róbert kereskedőnek is fegyvert kellene fognia, az elsőt, amely a keze ügyébe kerül, tehát éppen ezt a revolvért itt, amelyet Sepp Lenart visel a derékövében, és rálőni az első útjába kerülő ellenségre, azaz megint csak Sepp Lenarra. Elnézte sógorát, és megpróbálta maga elé képezni ezt a műveletet. Az asztal alatt nyújtogatta a tenyerét, görbítgette az ujjait, azt a ragadozó mozdulatot gyakorolgatva, amelylyel kioldja a pisztolytáska gombját és a tokból kirántja majd a revolvért. S akkor lőni! Mellbe lőni Seppet. De amikor idáig ért gondolataiban, a homlokát ismét kiverte a verejték a még nagyobb borzadálytól, amely elfogta. Dehogyan tudott volna ő rálőni bárkire is, erre nem volt felkészítve, fegyverforgatásra nem is tanították soha, nem volt katonaviselt ember. Amikor Bécsbe kellett mennie, az édesapja megvesztegetéssel elintézte, hogy katonai szolgálatra alkalmatlannak nyilvánítsák, s ő akkor hálás volt neki. Amde most

megérezte, mennyire féloldalas ember, hiszen nem kevés az, ami hiányzik emberi egyéniségének teljességéhez. A vérontásra való alkalmatlanságát egyfajta (ez esetben valóságos) testi fogyatékoságnak érezte, mert miatta nem lehet olyan, mint a többi ember. Népe egész nemzedékeinek fogyatékosága volt ez, egy népé, amely a katonáskodást naplopásnak tekintette, úgy vélekedvén, hogy azt a föld birtoklásának tudatában élő keresztény megengedhette magának ugyan, de nem az örökösen bolyongó zsidó is. Ezek után most benne éledezett a megvetés ez iránt a nép iránt, amely — akárcsak jómaga — reszket a revolver megkísértésétől, amikor azt ki kell rántani a tokjából és az ellenség mellébe üríteni a tölténytárat; népe iránt, amely nem tud majd élni az alkalommal, képtelen lesz rá, hogy megkaparintsa a fegyvert és öljön, aminthogy ő maga sem képes rá. Gyáva, rusnya férgek! — szidalmazta magában Sepp Lenart szavaival a saját véreit — a rusnya, gyáva férge, amely nem is érdemel mást, mint hogy öljék, mert maga nem tanult meg ölni.

BORBÉLY János fordítása

FORDÍTÓNAPLÓ

JEGYZET A REGÉNY EGY FEJEZETÉHEZ

1977. február 10.

Ott valahol, december utolsó napjaiban az év végi számvetések zűrében, kapkodásában összerántott gyűléseztések valamelyikén, zöldposztos asztalt körülülő, mindkét minőségbeli írók, szerkesztők között, tárgysorozaton kívül és az előtt röppent fel először a híre, hogy a regény Nolit-díjat kapott. Az *Upotreba čoveka* — így mondtuk, mert akkor még magyar címe nem volt — Nolit-díjas, hát ez remek, nagyszerű, s a szemfülés szerkesztők mindjárt lecsaptak, hogy ebből bizony azonnal fordítani kell, — nekem egy ívnyit, jelezte az asztal túloldaláról B., leg-

régibb irodalmi folyóiratunk újdonsült sáfára; nekem olyan 15 percnyit, sietett szólamlani egy másik barátunk, ez percekben beszél, sejtethi bárki, rádiós emberből beszélnek percek, az is volt, G., a Rádió egyik irodalmi törzsfőnöke. A jelenvoltak közül egyesek már olvasták is T. legújabb regényét, és — bár írófajta nem megy a szomszédba egy kis malíciáért — becsületükre legyen mondva, senki sem tett még egy icipici kérdőjelet sem a Nolit-díj mellé, sőt néhányan még nagyobb jövőt jósoltak a műnek... No, és milyen „nem megmondtam?”-os elégtétel volt valóban, amikor megjött a híre, hogy az év legjobb könyvének nyilvánították, és megkapta a rangos NIN-díjat. Kétszeres díj tehát, ezért talán bocsánatos bűn az, ha ilyenkor egy kicsit a fordító is megnő önmaga szemében...

De hát akkor már túl voltam az olvasás, a válogatás fázisán, s már ja-

vában folyt a fordítás munkája. Most pedig, a visszapillantás órájában, amikor túl vagyunk az első, sőt az elkészett sajtóvisszhangokon is, túl a rádió- és tv-interjúkon, recenziókon és könyvkritikákon, tudunk mindent vagy majdnem mindent a vállatóra fogott íróról és a nem kisebb szigorral vállatóra fogott, valóban kitűnő könyvről, nyugodt, munkás hétköznapiok következtetéseknek. Ki-ki visszamehet a mesterségéhez: a szerző — mint halljuk, legújabb elbeszéléskötetének darabjait írja — a szerző, no és a fordítója is (csupán a szimmetria elkerülése végett mondom) — a kaptafájához.

De addig is... hogy is volt?... A legnehezebbnek, hogy azon kezdjem, a választás munkája bizonyult. Maga az olvasás nem, hiszen olvasmányos, elejétől végig érdekfeszítő regény (az újvidékiek számára kétszeresen az, a sok felismerhető helyszínrajz és városjelent miatt), ezenkívül a mű nagy része széles sodrású epika. Hanem a választás. Mít válasszon átültetésre a fordító, hogy a megadott, aránylag szűk keretben méltóképpen prezentálja (és reprezentálja!) a művet az olvasónak, a részlet emellett maga is olvasmányos és kerek legyen, ne legyen túl kurta és ezért súlytalan, egyúttal pedig minél többet tükrözzön a regény világából, mondandójából, külső és belső értékeiből, valahogy úgy, amiképpen egy csepp vízben benne van a tenger... mit válasszon? Napokba tellett a szelekció. A fejezetek többszöri újraolvasása, közben a regény értelmezése mindannyiszor módosult némileg, a pillanatnyi értelmezés szerint kialakult koncepciók és ennek megfelelően a szűkebb válogatásba bekerült részletek vagy fejezetek kirostálása, újak kérésése. Kezdetben például egy olyan gondolat csábított (csalja szíréhang volt, most már bizonyos), hogy több rövid részlet mozaikjával mutatom meg, hogy T. regénye — a sok egyéb mellett

— valóságos stílus tanulmány is, a fordító próbája. Aki eredetiben és teljes terjedelmében olvasta a könyvet, bizonyára észrevette, hányféle stílus, anyagkifejtési mód váltakozik fejezetről fejezetre és mindig az anyagtól függően. Az elbeszélés fő vonulatát, magát a történetet mesélő fejezetek (a könyv legnagyobb része), az egyik stílusréteg; a közbevetett rövidebb fejezetek, amelyek látszólag megbontják a regény kompozícióját, de valójában művészi érték és élményerejű állomások, s amelyekben a szerző tömény formában, csokorba gyűjtve látatja hőseit, előrevetített sorsukat, a város utcai jeleneit, hangulatát stb., a másik stílusréteg; a sokat emlegetett napló — nem több, mint napló; s végezetül a regény talán legmeggrázóbb fejezete, amelyben Króner Vera beszél el lágerbeli sorsát, szárazon tárgyilagos, kristálytisza (és nem titkolom: rafinált) krónikahang. Ezt a sokféleséget, változatosságot érzékeltetni az átültetésben, ez volt ama sziréni megkísérlés, amelynek talán fel is ülhetne az ambiciózus fordító, de nem egy ilyen, tragikus kor tragikus hőseit bemutató és súlyos mondanivalókat görgető regénynél, mint ez. Ehhez képest: stílus tanulmányok, fordítói erőpróba — irodalmi ínyencedés, bagatell.

Igy esett a választás arra a fejezetre, amelyben Sepp Lenart, a tömeggyilkos SS-katona felbukkan sógorának, Króner Róbert zsidó kereskedőnek újvidéki házában, és hetekig ott vendégeskedik a rokon jogán. A hóhér gyanúlanul élvezi áldozatának vendégbarátságát. Bizar helyzet, ezt mindenki tudja, érzi, egyedül — a maga korlátoltságában — Sepp nem. Ez magában véve sajátos feszültséget teremt a fejezeten belül, másrészt lehetővé teszi az írónak, hogy gazdag árnyaltsággal fesse meg Sepp alakját, aki — ha mégoly korlátolt is — lelkiéletet él, sérelmei, fájdalmai, kételyei vannak, s így hús-vér figura-

ként pattan elénk. A választásnál az is latba esett, hogy már a részlet első mondata meghatározza a cselekmény idejét és helyét, közelebbről a mi Bácskánkat a háború alatt, márpedig ez a helyi vonatkozás, ez a vidékünk-höz való kötődés, igen lényeges jegye ennek a regények, akárcsak T. más műveinek is. A döntő elem azonban a részlet hatásos, rendkívül erőteljes befejezése volt, amikor Króner Róbertban felébred a lázadó, a sorsának beteljesedéséből való kiutat a fegyveres harcban látja, de rádöbbenve a maga és

fajtájának felkészületlenségére, tehetetlen harag fogja el. S ekkor következik az az önnön fajtáját ostorozó, mélységesen keserű kifakadás, amely a fejezet poénja és egyúttal legmélyebb, legemberibb mondata: „Gyáva, rusnya férgek! — szidalmazta magában Sepp Lenart szavaival saját véreit — a rusnya, gyáva férgé, amely nem is érdemel mást, mint hogy öljék, mert maga nem tanult meg ölni.” Az elnyomottak örök történelmi tanulságául.

BORBÉLY János